

Έμφυλες όψεις του χωρο-κοινωνικού διαχωρισμού στην Αθήνα: οικονομική αναδιάρθρωση, θηλωκοποίηση της απασχόλησης και μετανάστευση ¹

Βασίλης Αράπογλου, Των Σαγιάς

Εισαγωγή

Στην Ευρώπη η διαμάχη γύρω από τις μορφές κοινωνικής πόλωσης που επιφέρει η παγκοσμιοποίηση (Sassen 1991, Mollenkopf & Castells 1991) ανέδειξε τη σημασία των δημόσιων και κοινωνικών ρυθμίσεων που διαμορφώνουν πρότυπα κοινωνικών και χωρικών ανισοτήτων διαφορετικά από εκείνα των παγκόσμιων πόλεων (Hamnett 1996, Maloutas 2004, Musterd and Ostendorf 1998). Επανερχόμενοι στη διαμάχη αυτή, επιχειρούμε να αξιοποιήσουμε τις φεμινιστικές κριτικές που ασκήθηκαν τόσο στις θεωρήσεις για τις «παγκόσμιες πόλεις» όσο και στις θεωρήσεις για το «κράτος πρόνοιας». Ωστόσο, στην προσέγγιση της πόλωσης στις παγκόσμιες πόλεις ασκήθηκε σημαντική κριτική για μια σειρά λόγους (Maloutas 2004, 2007, Λεοντίδου 2002, 2006). Η αλλαγή των πόλεων δεν εξαρτάται μόνο από διεθνείς-εξωγενείς παράγοντες, όπως οι μετακινήσεις κεφαλαίων και η κινητικότητα των διεθνών ελίτ, αλλά και από τοπικούς-ενδογενείς παράγοντες που σχετίζονται με τις ιδιαιτερότητες και την ιστορία κάθε πόλης. Ο ρόλος των δημόσιων παρεμβάσεων εξακολουθεί να είναι σημαντικός όπως επίσης και ο ρόλος της άτυπης οικονομίας. Μια σειρά από έρευνες σε διαφορετικές ευρωπαϊκές πόλεις (π.χ. Mingione 1995, Musterd & Osterdorf 1998) επιβεβαιώνουν ότι η υποβάθμιση της σημασίας των δημόσιων παρεμβάσεων και των άτυπων οικονομικών σχέσεων εντέλει ισοδυναμεί με παραδοχή ότι οι νεο-φιλελεύθερες

¹ Μέρος του παρόντος κειμένου έχει παρουσιαστεί στην εισήγηση Arapoglou & Sayas, 2006.

πολιτικές εξαπλώνονται ομοιόμορφα σε ολόκληρο τον πλανήτη χωρίς διαφοροποιήσεις και αντιστάσεις.

Στο παρόν κεφάλαιο διερευνάται η σημασία των έμφυλων διαστάσεων της επαγγελματικής και αστικής αναδιάρθρωσης, οι οποίες, συνήθως, δεν περιλαμβάνονται στην εμπειρική ανάλυση του διαχωρισμού στις μητροπόλεις του Ευρωπαϊκού νότου.

Σύμφωνα με τις φεμινιστικές κριτικές (McDowell 2006, Perrons 2004, Bruegel 1996, 2000), αλλά και εμπειρικά δεδομένα από τις λεγόμενες παγκόσμιες πόλεις (π.χ. Baum 1997, Yeoh, Huang & Willis 2000), οι οικονομικές διαδικασίες της παγκοσμιοποίησης δεν επαρκούν να εξηγήσουν την όξυνση των ανισοτήτων στα μεγάλα αστικά κέντρα επειδή δεν λαμβάνουν υπόψη τις αλλαγές στον κατά φύλο καταμερισμό της εργασίας. Είναι αξιοσημείωτο ότι η Sassen σταδιακά άρχισε να στρέφει το ενδιαφέρον της σε εκείνες τις ανισότητες που οι γυναίκες αντιμετωπίζουν καθώς εντάσσονται στο διεθνές κύκλωμα της μετανάστευσης και στις άτυπες μορφές απασχόλησης που διογκώνονται στις οικονομίες των παγκόσμιων πόλεων (Sassen 1998, 2002, 2003).

Στη σύγχρονη γραμματεία επισημαίνεται ότι ο συνδυασμός της εμπορευματοποίησης της οικιακής εργασίας με την απορρύθμιση των αγορών εργασίας συνέβαλε στην από-οικογενειοποίηση (*de-familialisation*) των κοινωνικών πολιτικών και στην όξυνση των ανισοτήτων μεταξύ των γυναικών (McDowell 2006, McDowell *et al.* 2005). Κρίσιμο ζήτημα αποτελεί το αν οι εθνοπολιτισμικές και έμφυλες ανισότητες αποτυπώνονται στις υπάρχουσες επαγγελματικές κατηγοριοποιήσεις και στις τυπολογίες του κοινωνικού κράτους. Το ζήτημα αυτό είναι εξαιρετικά σημαντικό επειδή οι γυναίκες, και κυρίως οι μετανάστριες στην νότια Ευρώπη υποστηρίζουν με την εργασία τους ένα ευρύ φάσμα δραστηριοτήτων της κοινωνικής αναπαραγωγής των νοικοκυριών αλλά δεν αποτελούν δικαιούχους των δημόσιων πολιτικών και παροχών.

Τέλος η μελέτη της κοινωνικής πόλωσης συχνά περιορίζεται στην εξέταση των οικονομικών αποτελεσμάτων αφήνοντας έξω από το πεδίο της ανάλυσης τα χωρικά αποτελέσματα της αναδιάρθρωσης και τις νέες μορφές χωρικού διαχωρισμού στα μεγάλα αστικά κέντρα (Hamnett

1996, 2004, Musterd & Osterdorf 1998, and Maloutas 2004, 2004a για εκτενέστερη συζήτηση του θέματος). Οι υπάρχουσες έρευνες που αναδεικνύουν τη σημασία του κοινωνικού φύλου πραγματεύονται συνήθως τις διαδικασίες "εξευγενισμού" (gentrification) στα μεγάλα αστικά κέντρα της Βρετανίας (Hamnett 2004, Bondi 1991, Hamnett 1991) φαινόμενο όμως που είναι εξαιρετικά περιορισμένο σε πόλεις του Ευρωπαϊκού νότου όπως η Αθήνα.

Στον Ευρωπαϊκό νότο το πρόσφατο ερευνητικό ενδιαφέρον επικεντρώθηκε στην ευάλωτη θέση των μεταναστριών σε εργασίες που σχετίζονται με την οικιακή και κοινωνική φροντίδα, τη διασκέδαση και τη βιομηχανία του σεξ (πχ. Anthias & Lazaridis 2000, Mingione & Quassoli 1999, Cavournidis 2003, Tastoglou & Hadjiconstanti 2003, Maratou-Alipranti & Fakiolas 2003). Ειδικότερα στην Αθήνα έχουν επισημανθεί αφενός οι ανδροκρατούμενες και σεξιστικές πρακτικές που συμβάλλουν στον κοινωνικό αποκλεισμό (Psimmenos 2000, Lazaridis & Psimmenos 2000) και αφετέρου οι πρακτικές γυναικείας αλληλεγγύης που συμβάλλουν στην κοινωνική ένταξη (Vaiou & Lykogianni 2006, Vaiou & Stratigaki 2006) των μεταναστριών στο αστικό περιβάλλον. Στην παρούσα μελέτη εντάσσουμε τη θέση των μεταναστριών σε ένα ευρύτερο πλαίσιο κοινωνικών και οικονομικών αλλαγών.

Το πρώτο ερώτημα που επιχειρούμε να απαντήσουμε είναι αν η επαγγελματική δομή στην Αθήνα, κάτω από την επιρροή ευρύτερων οικονομικών αναδιαρθρώσεων, όχι απλώς γίνεται πιο πολωμένη με τη συρρίκνωση των μεσαίων στρωμάτων, αλλά αρχίζει, επιπλέον, να αποκτά ένα διακριτό έμφυλο και εθνοπολιτισμικό χαρακτήρα. Συνδέοντας δεδομένα από τις Απογραφές του 1991 και του 2001 δημιουργήσαμε έξι (6) επαγγελματικές κατηγορίες βασισμένοι στην κατηγοριοποίηση του Esping-Andersen (1993, 1999) που χρησιμοποιήθηκε στα κύματα της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας (Leiusfuld, Bison & Jensberg 2005). Η κατηγοριοποίηση είναι τροποποιημένη ώστε να αντανakλά, κατά το δυνατό, τις σύνθετες ιεραρχίες και τους μετασχηματισμούς στο Ευρωπαϊκό νότο (Mingione 1995, Mingione and Quassoli 1999, Arapoglou & Sayas 2006). Οι έξι επαγγελματικές κατηγορίες στις ενότητες που ακολουθούν παρουσιάζονται για το

σύνολο του απασχολούμενου πληθυσμού και το σύνολο των απασχολούμενων γυναικών.²

Στη συνέχεια εξετάζουμε αν οι αλλαγές στην επαγγελματική δομή εκφράζονται χωρικά. Για το σκοπό αυτό εξετάζουμε μεταβολές στους δείκτες χωρικο-κοινωνικού διαχωρισμού μεταξύ των ετών 1991 και 2001 (Wong 2001, 2003a, Wong 2003b). Μονάδες της χωρικής ανάλυσης αποτελούν 123 γειτνιάζοντες δήμοι της περιφέρειας Αττικής, τους οποίους θεωρούμε ότι αποτελούν την ευρύτερη περιοχή της Αθήνας. Συγκεκριμένα, χρησιμοποιούμε δείκτες χωρικού διαχωρισμού «πολλαπλών ομάδων» (multi group) και «ομάδων ανα-δύο» (two-group). Οι δείκτες διαχωρισμού «πολλαπλών ομάδων» αποτυπώνουν τις μεταβολές της προηγούμενης δεκαετίας στο χωρικό διαχωρισμό μεταξύ όλων των επαγγελματικών κατηγοριών του συνολικού απασχολούμενου πληθυσμού και στο χωρικό διαχωρισμό μεταξύ όλων των επαγγελματικών κατηγοριών του συνολικού απασχολούμενου γυναικείου πληθυσμού. Με τους δείκτες «πολλαπλών ομάδων» μπορούμε να διαπιστώσουμε κατά πόσο η είσοδος των γυναικών στην αγορά εργασίας συνέβαλε στην άμβλυνση ή στην όξυνση του χωρικού διαχωρισμού συνολικά. Οι δείκτες χωρικού διαχωρισμού μεταξύ «δυο-ομάδων» αποτυπώνουν κατά πόσο κάθε μια από τις 6 επαγγελματικές κατηγορίες των απασχολούμενων γυναικών διαχωρίζονται μεταξύ τους,

² Η ταξινόμηση που χρησιμοποιούμε αποτελεί απόπειρα υπέρβασης των δυϊστικών σχημάτων που τροφοδότησαν το θεωρητικό προβληματισμό για τις κοινωνικές αντιθέσεις στις Βόρειο-αμερικανικές και Βόρειο-ευρωπαϊκές μητροπόλεις. Πρόσφατες εφαρμογές καταδεικνύουν ότι η κατηγοριοποίηση του Esping-Andersen, παρά την απλότητά της, αποτυπώνει ευκρινέστερα τους μετασχηματισμούς της επαγγελματικής δομής στον αστικό χώρο σε σχέση με άλλα μοντέλα (Burgers & Musterd 2002). Επιπλέον, για την ένταξη των γυναικών στη συγκεκριμένη κατηγοριοποίηση λαμβάνουμε υπόψη τις κριτικές που ασκήθηκαν στις αρχικές επαγγελματικές ταξινομήσεις των «καθεστώτων ευημερίας» (Petrons 2004, Samers 2002, Bruegel 1996).

παρέχοντάς μας ενδείξεις για την επίδραση των αλλαγών στον κοινωνικό καταμερισμό εργασίας στο χωρο-κοινωνικό διαχωρισμό.³

Οικονομική αναδιάρθρωση και θηλυκοποίηση της απασχόλησης: ενδείξεις επαγγελματικής πόλωσης

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 στην οικονομία της Αττικής πληθαίνουν τα φαινόμενα δυϊσμού μεταξύ διαφορετικών κλάδων της βιομηχανίας και των υπηρεσιών (Kandylis, Arapoglou & Maloutas, 2007, Sayas 2004). Παραδοσιακοί βιομηχανικοί κλάδοι, όπως αυτοί του υφάσματος και των ενδυμάτων, παρουσίασαν στασιμότητα επιδεικνύοντας χαμηλές επιδόσεις στον εκσυγχρονισμό της παραγωγής και στην αύξηση της παραγωγικότητας, ενώ η μεγέθυνση των εκτυπώσεων-εκδόσεων και της βιομηχανίας τροφίμων σε μεγάλο βαθμό απευθύνθηκε στην κάλυψη της τοπικής ζήτησης. Ταυτόχρονα, οι κλάδοι των χρηματοοικονομικών υπηρεσιών και της μεσιτείας ασφαλειών και ακινήτων παρουσίασαν σημαντική αύξηση απασχόλησης, κερδοφορίας και παραγωγικότητας. Παρά την αυξανόμενη διεθνοποίηση τους, η δυναμική ανάπτυξη των συγκεκριμένων υπηρεσιών σε μεγάλο βαθμό βασίστηκε στον έλεγχο της εγχώριας αγοράς από το «Αθηναϊκό» κέντρο. Αύξηση της απασχόλησης και της παραγωγικότητας καταγράφηκε στις κατασκευές και σε υπηρεσίες χαμηλής έντασης γνώσης όπως ο τουρισμός και η αναψυχή, σε μεγάλο βαθμό εξαιτίας της ανάληψης των Ολυμπιακών αγώνων.

Έτσι ενώ η εικόνα της Αθήνας δεν ταιριάζει στο πορτρέτο της «Παγκόσμιας Πόλης» αξίζει να διερευνηθεί η υπόθεση (Sassen 1991, 1998) ότι οι ανισότητες μεταξύ των νέων επαγγελματιών, στα μεγάλα

³ Για την εννοιολογική σύνδεση του χωρικού με τον κοινωνικό καταμερισμό εργασίας βλέπε Smith, 1984, σ.104 κ.ε. Φυσικά η συμβολή του κοινωνικού καταμερισμού εργασίας στη διαμόρφωση του χωρικού καταμερισμού της εργασίας άρα και του χωρο-κοινωνικού διαχωρισμού ποικίλει τόσο ιστορικά όσο και χωρικά (Burawoy, M., 1985, σ.70-84).

αστικά κέντρα που διεκδικούν μια νέα κεντρικότητα στο διεθνή καταμερισμό της εργασίας, εδράζονται στη διαφοροποιημένη κερδοφορία μεταξύ οικονομικών κλάδων και στην κατάτμηση των αγορών εργασίας με έμφυλα και εθνοπολιτισμικά κριτήρια.

Στον Πίνακα 1 παρουσιάζονται οι 6 κατηγορίες της ταξινόμησης που δημιουργήσαμε ενώ στο Πίνακα 2 παρουσιάζονται οι αλλαγές στην κατανομή του ενεργού πληθυσμού στις επιμέρους επαγγελματικές κατηγορίες που πραγματοποιήθηκαν στο διάστημα 1991-2001.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1: ΕΞΙ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΕΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ- ΤΡΟΠΟΠΟΙΗΜΕΝΗ ΕΚΔΟΧΗ Esping-Andersen

A: Διευθυντές μεγάλων επιχειρήσεων και διοικητικά στελέχη
B: Υπάλληλοι γραφείου και πωλητές
C: Εργάτες παραγωγής και κατασκευών και αγρεργάτες
D: Μικροί επιχειρηματίες, ανεξάρτητοι τεχνίτες, γεωργοί
E: Επαγγελματίες επιστήμονες, τεχνολόγοι-τεχνικοί, επαγγέλματα κράτους πρόνοιας
F: Εργαζόμενοι σε υπηρεσίες αναψυχής, οικιακής, κοινωνικής και προσωπικής φροντίδας

ΠΙΝΑΚΑΣ 2: ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ ΣΤΗ ΔΟΜΗ ΤΩΝ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΩΝ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ 1991-2001

Ταξινόμηση	Χώρες ΕΚΕ	1991	1991	2001	2001	%
Επαγγελάτω	2003	Άτομα	%	άτομα	%	Μεταβολή
ν	εκτιμήσεις*					1991-2001
A	9,0%	51595	4,2%	45949	3,2%	-10,9%
B	24.1%	323369	26,3%	393352	27,4%	21,6%
C	22.5%	279653	22,7%	311863	21,7%	11,5%
D	5,3%	227872	18,5%	195917	13,6%	-14,0%
E	24.2%	237327	19,3%	283167	19,7%	19,3%
F	14,9%	108314	8,8%	205779	14,3%	90,0%
ΣΥΝΟΛΟ	100%	1228130	100%	1436027	100%	16,9%

ΠΗΓΗ: ΙΑΑΚ-ΕΚΚΕ Πανόραμα Απογραφών, εκτιμήσεις συγγραφέων, *Leiufuld et al, 2005

Η δεύτερη στήλη του Πίνακα 2 περιλαμβάνει τα ποσοστά κάθε επαγγελματικής κατηγορίας σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα για το σύνολο 21 χωρών. Διαπιστώνουμε ότι η επαγγελματική δομή είναι διαφορετική στην Αθήνα σε σχέση με το σύνολο μιας, υποτιθέμενης, «Ευρωπαϊκής Κοινωνίας», ενώ εξαιρετικά σημαντικές αλλαγές έλαβαν χώρα κατά τη δεκαετία του 1990. Πρώτο, η κατηγορία των επιχειρηματιών, ανεξάρτητων τεχνιτών και εμπόρων, που θεωρούνται ως παραδοσιακά «μικροαστικά στρώματα» (Leiusfuld et al 2005), είναι στην Αθήνα σαφώς διογκωμένη σε σχέση με τις 21 ευρωπαϊκές χώρες. Ωστόσο η δεκαετία του 1990 υπήρξε περίοδος συρρίκνωσης αυτών ακριβώς των στρωμάτων που αποτελούσαν τη ραχοκοκαλιά του παραδοσιακού καταμερισμού της εργασίας. Δεύτερο, η παρουσία εργατών (στη μεταποίηση και τις κατασκευές) δεν είναι ποσοτικά μικρότερη από ότι σε πολλές Ευρωπαϊκές χώρες και δεν συρρικνώνεται. Μετασχηματίζεται, όμως, η εθνοτική σύνθεση της κατηγορίας των εργατών λόγω της παρουσίας μεταναστών. Τρίτο, τα διευθυντικά, επιστημονικά και τεχνικά επαγγέλματα συνιστούν μικρότερο μερίδιο της απασχόλησης στην Ελλάδα, αν και το μερίδιο τους αυξάνεται, ώστε μπορούμε να μιλάμε για μια «ασθενή επαγγελματοποίηση». Τέταρτο, υπάρχει εντυπωσιακή αύξηση του αριθμού των μισθωτών πωλητών και υπαλλήλων γραφείου, τέτοια ώστε τα ποσοστά στην Αθήνα να υπερβαίνουν τα αντίστοιχα για τις χώρες της Ε.Ε. συνολικά. Η εντυπωσιακή αυτή αύξηση οφείλεται κυρίως στη «θηλυκοποίηση της απασχόλησης» και συνιστά μείζονα ταξική και κοινωνική μεταβολή (Aragoglou & Sayas 2006). Πέμπτο, εντυπωσιακή αύξηση σημειώνεται στους εργαζόμενους στις υπηρεσίες αναψυχής, οικιακής και προσωπικής φροντίδας που κυρίως, αν και όχι αποκλειστικά, αποτελούνται από μετανάστες και μετανάστριες.

Η συνολική εικόνα που προκύπτει είναι αυτή της συρρίκνωσης του παραδοσιακού βιομηχανικού και εμπορικού πυρήνα και της επέκτασης της μισθωτής και ανειδίκευτης εργασίας στις υπηρεσίες και στις πωλήσεις. Παράλληλα, η «επαγγελματοποίηση» είναι περιορισμένη. Υπό αυτή την έννοια υπάρχουν τάσεις κοινωνικής πόλωσης, που

συνοδεύονται από εξαιρετικά ενδιαφέροντες έμφυλους και εθνοτικούς μετασχηματισμούς.

Στον Πίνακα 3 παρουσιάζονται οι κυριότερες αλλαγές στην επαγγελματική κατανομή των γυναικών μεταξύ 1991 και 2001. Η συνολική αύξηση της γυναικείας απασχόλησης αγγίζει το 42%, ποσοστό το οποίο είναι δυο φορές μεγαλύτερο της συνολικής αύξησης της απασχόλησης που καταγράφεται στον Πίνακα 2 και το οποίο αποτυπώνει τη διαδικασία θηλυκοποίησης της απασχόλησης. Γίνεται επίσης φανερό ότι αύξηση της γυναικείας απασχόλησης συγκεντρώνεται στις κατηγορίες F (εργαζόμενες στις υπηρεσίες αναψυχής και φροντίδας), B (πωλήτριες και υπάλληλοι γραφείου), και E (επιστημονικά επαγγέλματα).

Ενδιαφέροντα συμπεράσματα προκύπτουν επίσης από τη σύγκριση των Πινάκων 2 και 3. Πρώτον, η μεγαλύτερη αύξηση στην απασχόληση καταγράφεται στις κατηγορίες (B και F) στις οποίες γνωρίζουμε ότι ο έμφυλος χαρακτήρας των εργασιακών σχέσεων εγκλωβίζει τις γυναίκες σε συγκεκριμένα επαγγέλματα. Δεύτερον, οι απόλυτοι αριθμοί και τα ποσοστά των γυναικών επιχειρηματιών στο συνολικό απασχολούμενο πληθυσμό αυξάνονται όπως επίσης και ο αριθμός των γυναικών που συγκαταλέγονται στα διευθυντικά στελέχη. Το αντίστροφο συμβαίνει για τις γυναίκες που απασχολούνται στη μεταποίηση, δηλαδή καταγράφεται μείωση του αριθμού και του ποσοστού των βιομηχανικών εργατριών (Κατηγορία C) παρότι συνολικά η εργατική τάξη δεν συρρικνώνεται καθώς τα μέλη της στρατολογούνται από άνδρες μετανάστες. Τέταρτο, η ραγδαία αύξηση της απασχόλησης στις υπηρεσίες αναψυχής και υπηρεσιών φροντίδας (που περιλαμβάνονται στην κατηγορία F) αντανακλά την εκτεταμένη απασχόληση των μεταναστριών στα ιδιωτικά νοικοκυριά, στα ξενοδοχεία και στα εστιατόρια. Ωστόσο, η αύξηση στις υπηρεσίες δεν αφορά μόνο στις μετανάστριες. Παρότι περίπου 65% των απασχολούμενων μεταναστριών συγκεντρώνονται στην κατηγορία F, αποτελούν μόνο το περίπου 35% του συνολικού αριθμού των απασχολούμενων γυναικών σε παραπλήσια επαγγέλματα. Επομένως, η

ΠΙΝΑΚΑΣ 3: ΑΛΛΑΓΕΣ ΣΤΗΝ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ 1991-2001 ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

Ταξινόμηση Επαγγελματίων	1991 άτομα	1991 %	2001 άτομα	2001 %	Μεταβολή 1991-2001	% Μεταβολή 1991-2001
A	10680	2,5%	11576	1,9%	896	8,4%
B	167148	39,1%	239970	39,6%	72822	43,6%
C	47649	11,1%	43118	7,1%	-4531	-9,5%
D	43051	10,1%	46223	7,6%	3172	7,4%
E	106727	25,0%	146308	24,1%	39581	37,1%
F	52129	12,2%	119048	19,6%	66919	128,4%
ΣΥΝΟΛΟ	427384	100,0%	606243	100,0%	178859	41,8%

ΠΗΓΗ: ΙΑΛΚ-ΕΚΚΕ Πανόραμα Απογραφών, εκτιμήσεις συγγραφέων.

αποκλειστική εστίαση στη μετανάστευση ή στον εθνοπολιτισμικό χαρακτήρα των αναδιαρθρώσεων θα ήταν παραπλανητική.

Χωρικός διαχωρισμός: επιπλέον ενδείξεις για τη σημασία του κοινωνικού φύλου

Στην προηγούμενη ενότητα διαπιστώσαμε την εμφάνιση ισχυρών τάσεων πόλωσης, ακολουθεί όμως το ερώτημα αν μετατρέπονται σε χωρικό διαχωρισμό και ποιες συγκεκριμένες χωρικές μορφές αποκτούν. Παρουσιάζουμε πρώτα στον Πίνακα 4 την ένταση του διαχωρισμού σε ολόκληρη την εξεταζόμενη περιοχή όπως εκτιμάται από τον ‘καθολικό’ δείκτη χωρικής ανομοιότητας πολλαπλών ομάδων [Global multi-group spatial dissimilarity index $SD_{(AB,C,D,E,F)}$], που έχει προτείνει ο Wong (2001, 2003, 2004).

ΠΙΝΑΚΑΣ 4: ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΔΙΑΧΩΡΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ: 1991-2001

	1991 $SD_{(AB,C,D,E,F)}$	2001 $SD_{(S_{AB,C,D,E,F})}$	% Μεταβολή 1991-2001
Χωρικός διαχωρισμός μεταξύ επαγγελματικών κατηγοριών στο σύνολο του απασχολούμενου πληθυσμού	0,099083	0,090749	-8,4%
Χωρικός διαχωρισμός μεταξύ επαγγελματικών κατηγοριών στο σύνολο του γυναικείου απασχολούμενου πληθυσμού	0,0708203	0,0909	28,3%

ΠΗΓΗ: ΙΑΑΚ-ΕΚΚΕ Πανόραμα Απογραφών, εκτιμήσεις συγγραφέων.

Η πρώτη γραμμή του Πίνακα 4 περιέχει τις τιμές του δείκτη για τα έτη 1991 και 2001, συμπεριλαμβάνοντας στην εκτίμηση όλες τις επιμέρους επαγγελματικές κατηγορίες που συγκροτούν τον ενεργό πληθυσμό. Στη δεύτερη γραμμή παρουσιάζονται οι τιμές του δείκτη για

τα έτη 1991 και 2001, συμπεριλαμβάνοντας στην εκτίμηση όλες τις επιμέρους επαγγελματικές κατηγορίες που συγκροτούν μόνο τον ενεργό πληθυσμό των γυναικών.

Οι τιμές των δεικτών διαχωρισμού στον Πίνακα 4 επιβεβαιώνουν ότι η κοινωνική μίξη εξακολουθεί να αποτελεί βασικό γνώρισμα του Αθηναϊκού χώρου⁴ και επίσης φανερώνουν ότι η χαμηλή ένταση του διαχωρισμού στην μητροπολιτική περιφέρεια δεν έχει μεταβληθεί σημαντικά παρά τις τάσεις πόλωσης στη δομή των επαγγελμάτων που παρουσιάσαμε πιο πάνω.⁵ Οι τιμές του καθολικού δείκτη διαχωρισμού πολλαπλών ομάδων για το σύνολο του ενεργού πληθυσμού είναι χαμηλές και η διαφορά μεταξύ 1991 και 2001 δηλώνει μείωση του χωρικού διαχωρισμού. Όπως όμως έχουμε σχολιάσει σε άλλες μελέτες (Αράπογλου & Σαγιάς υπό έκδοση) η μείωση του χωρικού διαχωρισμού μεταξύ επαγγελματικών κατηγοριών δεν συνεπάγεται και μείωση των

⁴ Στην ελληνική βιβλιογραφία του κοινωνικού διαχωρισμού έχουν χρησιμοποιηθεί διαφορετικές μέθοδοι όπως συντελεστές εγκατάστασης (Leontidou 1990, Kandyliis, Arapoglou, Maloutas 2007), ανάλυση κυρίων παραγόντων (Μαλούτας & Οικονόμου 1992, Αράπογλου 2005) ή μοντέλα χωροθέτησης κατοικίας (Εμμανουήλ 2002) ή συνδυασμός των παραπάνω (Μαλούτας, Εμμανουήλ, Παντελίδου-Μαλούτα 2006).

⁵ Μια ομαδοποίηση, των δεδομένων, σε λιγότερο 'αθροιστικές' χωρικές ενότητες (πχ. Απογραφικούς Τομείς) καθώς και μια πιο λεπτομερή ταξινόμηση των κοινωνικο-επαγγελματικών κατηγοριών θα επιτρέψει τη διερεύνηση των επιπτώσεων από τη μεταβολή της χωρικής μονάδας αναφοράς στις τιμές των δεικτών χωρικού διαχωρισμού και ενδεχομένως στην ανάδειξη διαφορετικών χωρικών προτύπων διαχωρισμού. Στο πλαίσιο αυτό το εύρος της ανάλυσης θα πρέπει να επεκταθεί και να συμπεριλάβει ζητήματα όπως οι αξίες γης και ακινήτων, οικοδομική δραστηριότητα, αλλαγές στις χρήσεις γης, υπάρχουσες πολεοδομικές ρυθμίσεις στις περιοχές που εξετάζονται. Τέλος, θα πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι τα εμπειρικά ευρήματα που στηρίζονται σε συσχετισμούς ποσοτικών δεδομένων δεν θα πρέπει να συγχέονται με τον εντοπισμό 'αιτιακών μηχανισμών και δομών'. (Sayer, 1984) αλλά ούτε με τον εντοπισμό 'κοινωνικών ταυτοτήτων' (Mol, A. & Law, J., 2005). Η εκτατική έρευνα αποτελεί ένα διερευνητικό εργαλείο που, υπό προϋποθέσεις, μπορεί να καθοδηγήσει τη διαμόρφωση εννοιολογικών κατηγοριών και την εντατική έρευνα. Τα ευρήματα που παρουσιάζονται εδώ ενισχύουν την άποψη ότι η εντατική όσο και η εκτατική έρευνα είναι απαραίτητες για τη συγκριτική ανάλυση και την ερμηνεία των τάσεων χωρο-κοινωνικής αναδιάρθρωσης τα οποία εντοπίστηκαν στη σύγχρονη Ελληνική μητρόπολη.

μεταξύ τους ανισοτήτων αλλά αντίθετα σηματοδοτεί τη συνύπαρξη κοινωνικής ανισότητας και κοινωνικής ποικιλομορφίας. Ειδικότερα χρειάζεται εδώ να επαναλάβουμε το συμπέρασμα των προηγούμενων εργασιών μας ότι η μετανάστευση συνέβαλε στην μείωση του διαχωρισμού (Αράπογλου & Σαγιάς υπό έκδοση). Συγκρίνοντας όμως τις εκτιμήσεις των δεικτών διαχωρισμού για το σύνολο του ενεργού πληθυσμού και το σύνολο του γυναικείου πληθυσμού συμπεραίνουμε ότι ο έμφυλος χαρακτήρας των μετασχηματισμών της επαγγελματικής δομής αποκτά και χωρική έκφραση. Οι τιμές του δείκτη διαχωρισμού για τις γυναίκες το 1991 είναι χαμηλότερες από τις τιμές του δείκτη για το σύνολο του πληθυσμού. Οι τιμές του δείκτη διαχωρισμού για τις γυναίκες σημειώνουν σημαντική αύξηση στη δεκαετία του 1990 και το 2001 είναι περίπου ίσες με τις τιμές του δείκτη για το σύνολο του πληθυσμού. Το εύρημα αυτό αποκαλύπτει ότι η θηλυκοποίηση της απασχόλησης των υπηρεσιών και η κατάτμηση της συμβάλλει στην αύξηση του διαχωρισμού. Είναι ενδιαφέρον ότι, παρά την επικράτηση της κοινωνικής μίξης, ο μετασχηματισμός της επαγγελματικής δομής ενισχύει τον χωρικό διαχωρισμό μεταξύ γυναικών με διαφορετικά επαγγέλματα. Οι τάσεις αυτές καταγράφονται λεπτομερώς στον Πίνακα 5 που περιλαμβάνει τις τιμές των δεικτών διαχωρισμού μεταξύ όλων των επαγγελματικών κατηγοριών των απασχολούμενων γυναικών. Στον Πίνακα 5 παρουσιάζονται οι τιμές του δείκτη για το 2001 και αναφέρονται οι ποσοστιαίες μεταβολές της δεκαετίας.

Από τα δεδομένα του Πίνακα 5 μπορούμε, πρώτον, να συμπεράνουμε ότι η ιστορική συγκέντρωση της βιομηχανικής εργατικής τάξης κατά το πρότυπο του εργατικού εποικισμού και της διάχυτης εκβιομηχάνισης του δυτικού τομέα της πόλης εξακολουθεί να επιδρά στην οικιστική κατανομή των γυναικών. Οι τιμές των δεικτών διαχωρισμού μεταξύ της κατηγοριών C, A και E, όπως επίσης και μεταξύ των κατηγοριών C και B είναι χαμηλές αλλά σημαντικές επιβεβαιώνοντας την οικονομική και συμβολική διαίρεση του Αθηναϊκού χώρου κατά μήκος του Ανατολικού-Δυτικού άξονα. Είναι αξιοσημείωτο ότι η διαίρεση αυτή εντείνεται κατά τη δεκαετία του 1991-2001. Οι δείκτες διαχωρισμού μεταξύ των εργατριών της μεταποίησης και των

στελεχών διοίκησης και των επιστημόνων επαγγελματιών αυξάνονται και διαμορφώνονται σε αρκετά υψηλές τιμές το 2001. Στην περίπτωση αυτή η τάση χωρικής πόλωσης ενισχύεται, όπως έχουμε σε άλλη εργασία δείξει, από τη χαμηλή οικιστική κινητικότητα των εργατριών και τη διογκούμενη μετεγκατάσταση επαγγελματιών και επιστημόνων στα Βόρεια προάστια (Arapoglou & Sayas 2006).

Δεύτερο, η συρρίκνωση του αριθμού των εργατριών παραγωγής και η αύξηση του αριθμού των γυναικών στις υπηρεσίες συμβάλλουν στη διαμόρφωση ενός νέου περισσότερο κατακερματισμένου χωρικού προτύπου. Οι τιμές των δεικτών μεταξύ των κατηγοριών D και C είναι χαμηλές αντανakλώντας το πρότυπο της διάχυτης εκβιομηχάνισης και της συνύπαρξης των εργατριών της μεταποίησης με τις μικρές ιδιοκτήτριες του λιανικού εμπορίου στις δυτικές συνοικίες της πόλης. Ωστόσο οι κοινωνικές αλληλεπιδράσεις αυτού του τύπου φαίνεται ότι εξασθενούν (όπως υποδηλώνει η αύξηση των τιμών του δείκτη μεταξύ των κατηγοριών D και C στον Πίνακα 5). Η μείωση της χωρικής συνάφειας που αποτυπώνει ο συγκεκριμένος δείκτης οφείλεται αφενός στη συρρίκνωση του αριθμού των εργατριών παραγωγής και αφετέρου στη μετεγκατάσταση των μικρών επιχειρηματιών και παραγωγών σε περιφερειακές περιοχές (Arapoglou & Sayas 2006). Επιπλέον ενισχύεται η χωρική συνύπαρξη εργατριών παραγωγής, πωλητριών και υπαλλήλων γραφείου (στον Πίνακα 5 η μεγαλύτερη μείωση στις τιμές των δεικτών διαχωρισμού είναι αυτή ανάμεσα στις κατηγορίες B και C). Το φαινόμενο προκύπτει από τη διαγενεακή αντικατάσταση της βιομηχανικής εργατικής τάξης κυρίως στις παραδοσιακές εργατικές συνοικίες.

Τρίτο, μια ακόμη σημαντική αλλαγή αφορά τα νέα επαγγέλματα στις υπηρεσίες (F) στα οποία οι μετανάστριες οικιακές εργάτριες αποτελούν σημαντικό, όχι όμως αποκλειστικό, τμήμα. Σε αντίθεση με τις προηγούμενες δεκαετίες, ο τόπος κατοικίας των εργαζόμενων στις υπηρεσίες αναψυχής και φροντίδας είναι σήμερα σαφώς διακριτός από αυτόν των εργατριών παραγωγής και των ανώτερων στελεχών. Αυτό αποτυπώνει την τάση εγκατάστασης της πλειονότητας των

ΠΙΝΑΚΑΣ 5: ΧΩΡΙΚΟΣ ΔΙΑΧΩΡΙΣΜΟΣ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΩΝ ΚΑΤΗΓΟΡΙΩΝ ΓΥΝΑΙΚΕΙΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ

Χωρικός διαχωρισμός 2001: Τιμές δείκτη διαχωρισμού ομάδων ανά δυο D(s)					
	A	B	C	D	E
B	0,223	0			
C	0,353	0,205	0		
D	0,239	0,119	0,198	0	
E	0,147	0,116	0,295	0,171	0
F	0,288	0,13	0,231	0,186	0,168
Ποσοστιαία μεταβολή δείκτη διαχωρισμού 1991-2001					
	A	B	C	D	E
B	78,4%				
C	27,0%	-7,7%			
D	62,6%	7,2%	26,1%		
E	37,4%	17,2%	0,7%	-0,6%	
F	87,0%	66,7%	26,9%	72,2%	58,5%

Πηγή: ΙΑΑΚ-ΕΚΚΕ Πανόραμα Απογραφών, εκτιμήσεις συγγραφέων.

μεταναστριών εκτός των παραδοσιακών εργατικών συνοικιών αλλά και εκτός των λεγόμενων «καλών προαστίων».

Παρόμοια, σημαντική αύξηση χωρικής απομόνωσης καταγράφεται όταν εξετάζουμε τις τιμές του δείκτη για τα ζεύγη των εργατριών στις υπηρεσίες με τις γυναίκες σε επιστημονικά επαγγέλματα (αύξηση 58% για το ζεύγος F-E), με τις πωλήτριες και τις υπαλλήλους γραφείου (αύξηση 66% για το ζεύγος F-B), και με τις μικρές επιχειρηματίες και τις ανεξάρτητες τεχνίτριες (αύξηση 72% για το ζεύγος F-D). Ωστόσο, οι τιμές του δείκτη διαχωρισμού μεταξύ των κατηγοριών (F) και (B) εξακολουθούν να είναι χαμηλές υποδεικνύοντας ότι οι εργαζόμενες σε υπηρεσίες αναψυχής και φροντίδας, οι υπάλληλοι γραφείου και οι πωλήτριες διαχέονται σε μεγάλο τμήμα του αστικού συγκροτήματος.

Συμπεράσματα

Στην παρούσα εργασία πρώτα επικεντρώσαμε το ενδιαφέρον μας στα αποτελέσματα της οικονομική αναδιάρθρωσης στη δομή των επαγγελμάτων της ελληνικής πρωτεύουσας χρησιμοποιώντας μια τροποποιημένη εκδοχή της ταξινόμησης του Esping-Andersen, η οποία πιστεύουμε ότι διευκόλυνε την αποτύπωση των κυριότερων μετασχηματισμών της δεκαετίας του 1990.⁶ Τα ευρήματα φανερώνουν ότι διαμορφώνεται μια δομή με έμφυλα γνωρίσματα. Τα επαγγέλματα που αποτελούσαν τον πυρήνα της παραδοσιακής βιομηχανικής δομής συρρικνώνονται ενώ ταυτόχρονα τα υπαλληλικά επαγγέλματα και οι μισθωτοί με χαμηλή ειδίκευση αυξάνονται ταχύρρυθμα. Η επαγγελματοποίηση είναι περιορισμένη όσο η επέκταση των υπηρεσιών εντάσεως γνώσης που σχετίζονται με τη διεθνοποίηση προχωρούν με

⁶ Για τη συμβολή και τη σημασία των κλαδικών αναδιρθρώσεων την τελευταία δεκαετία στην γεωγραφία του ελληνικού αστικού χώρου βλ. Λεοντίδου 2005, Βαΐου, Μαντουβάλου & Μαυρίδου 2004, Sayas 2003.

αργό ρυθμό. Το μερίδιο των χειρωνάκτων, των τεχνιτών και των ειδικευμένων εργατών δεν περιορίστηκε, όπως ισχυρίζονται ορισμένες μεταβιομηχανικές θεωρήσεις, αλλά η εθνοτική και έμφυλη σύνθεσή τους άλλαξε κυρίως εξαιτίας της στρατολόγησης ανδρών μεταναστών στις κατασκευές και στη μεταποίηση. Τίθεται έτσι σε κίνηση μια διπλή, έμφυλη και εθνοπολιτισμική, διαδικασία μετατόπισης της σύνθεσης της εργατικής τάξης.

Ταυτόχρονα η γυναικεία απασχόληση αυξήθηκε προς διπλή κατεύθυνση. Η πρώτη κατεύθυνση αποτελεί τάση σύγκλισης με τα πρότυπα του ευρωπαϊκού βορά καθώς αυξάνεται ο αριθμός των απασχολούμενων γυναικών σε υπαλληλικά επαγγέλματα και στις πωλήσεις. Η δεύτερη κατεύθυνση συνίσταται στην αύξηση της γυναικείας απασχόλησης σε χαμηλής ειδίκευσης υπηρεσίας αναψυχής και φροντίδας και υποδεικνύει μια νότια Ευρωπαϊκή εκδοχή εμπορευματοποίησης της κοινωνικής αναπαραγωγής. Με βάση αυτά τα δεδομένα μπορούμε να ισχυριστούμε ότι οι πιέσεις για κοινωνική πόλωση δεν προκύπτουν από την «επαγγελματοποίηση» ούτε από τη συρρίκνωση της εργατικής τάξης, όπως συχνά συζητείται στη βόρεια ευρωπαϊκή γραμματεία, αλλά κυρίως από τη συρρίκνωση των παραδοσιακών μικρο-επαγγελματιών και ιδιοκτητών και τη διόγκωση των επαγγελματιών γραφείου και των ανειδίκευτων υπηρεσιών.

Το δεύτερο ζήτημα το οποίο διερευνήθηκε ήταν η χωρική έκφραση των αλλαγών στη δομή των επαγγελμάτων. Τα ευρήματα φανερώνουν ότι η κοινωνική-επαγγελματική μίξη εξακολουθεί να αποτελεί βασικό γνώρισμα του Αθηναϊκού χώρου. Ωστόσο, υπάρχουν επαρκή τεκμήρια ότι η θηλυκοποίηση της απασχόλησης συνολικά αυξάνει το διαχωρισμό και κυρίως το διαχωρισμό μεταξύ του ενεργού γυναικείου πληθυσμού. Εξετάζοντας το διαχωρισμό μεταξύ διαφορετικών επαγγελμάτων ανά ζεύγη διαπιστώσαμε την ανάδυση ενός νέου χωρικού προτύπου που διακρίνεται για τον αυξανόμενο κατακερματισμό του χώρου περιλαμβάνοντας περιοχές υψηλής κοινωνικής μίξης αλλά και περιοχές απομόνωσης. Από τη μια η θηλυκοποίηση των υπαλληλικών επαγγελμάτων και των υπηρεσιών μειώνει τους χωρικούς διαχωρισμούς. Για παράδειγμα οι περιοχές κατοικίας των εργατριών παραγωγής, των

υπαλλήλων γραφείου και των πωλητριών είναι σήμερα λιγότερο διακριτές από ότι στο παρελθόν. Κάτι τέτοιο φαίνεται ότι είναι αποτέλεσμα της διάχυτης ανάπτυξης των υπηρεσιών και της τριτογενοποίησης της απασχόλησης που είναι έντονη στις εργατικές περιοχές. Το εύρημα αυτό ενισχύει την άποψη ότι βρίσκεται σε εξέλιξη μια διαγενεακή αντικατάσταση της εργατικής τάξης. Ένα ακόμη παράδειγμα αποτελεί η αύξηση του αριθμού των γυναικών επιχειρηματιών στο λιανικό εμπόριο και τις μικρές μεταποιητικές μονάδες, η οποία, ιδίως σε περιιαστικές περιοχές, συμβάλλει στη κοινωνική μίξη.

Από την άλλη, η τάση διαχωρισμού των ανειδίκευτων υπηρεσιών, στις οποίες επικρατεί η οικιακή εργασία των μεταναστριών, αρχίζει να παράγει ορατά χωρικά αποτελέσματα. Οι εργαζόμενες σε υπηρεσίες αναψυχής και φροντίδας εγκαθίστανται σε διαφορετικές περιοχές κατοικίας από αυτές των διοικητικών στελεχών, των επαγγελματιών και των μικρών επιχειρηματιών. Τα δεδομένα αυτά υποδεικνύουν ότι οι οικονομικές αλλαγές ενισχύουν τις χωρικές πρακτικές περιχαράκωσης. Τα συμπεράσματα της παρούσας εργασίας ανοίγουν μια σειρά από σημαντικά ζητήματα για περαιτέρω διερεύνηση. Οι νέες όψεις του χωρο-κοινωνικού διαχωρισμού διαμορφώνονται όχι μόνο από τις οικονομικές αναδιαρθρώσεις και τις μεταβολές της απασχόλησης που περιγράψαμε αλλά και από τη γεωγραφική κινητικότητα που συνοδεύει την ανάδυση νέων προτύπων κατοικίας και αξίζει να διερευνηθεί περαιτέρω (Arapoglou & Sayas 2006). Οι επαγγελματικές κατηγορίες που μελετήσαμε είναι ενδεικτικές ευρύτερων ταξικών ανισοτήτων και από αυτή την άποψη η έρευνα χρειάζεται να επεκταθεί και σε άλλα πεδία της κοινωνικής αναπαραγωγής όπως η εκπαίδευση και η στέγαση. Επιπλέον, οι στρατηγικές των νοικοκυριών και οι πρακτικές αλληλεγγύης ή απομόνωσης που διαμορφώνονται στο αστικό περιβάλλον ενδέχεται να αμβλύνουν ή να οξύνουν τις διαιρέσεις που ανακύπτουν στη σφαίρα της απασχόλησης. Τέτοια ζητήματα απαιτούν τη σύνθεση ποσοτικών και ποιοτικών ερευνών, σε μικρή και μεγάλη κλίμακα.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Anthias F., Lazaridis G., 2000, *Gender and Migration in Southern Europe: Women on the Move*, New York: Berg.

Arapoglou V. P., Sayas J.P. ,2006, New facets of social segregation in Athens: urban development, geographical mobility and gender, *6th European Urban and Regional Studies Conference*, Roskilde: Denmark.

Αράπογλου Β.Π., Σαγιάς Ι., υπό έκδοση, 'Διαδικασίες αστικής ανάπτυξης και χωρικά πρότυπα διαχωρισμού των μεταναστών στην ευρύτερη περιοχή της Αθήνας', *Γεωγραφίες*.

Arapoglou, V.P., 2006 'Immigration, segregation and urban development in Athens: the relevance of the L.A. debate for Southern European Metropolises', *The Greek Review of Social Research*, Special Issue in English, 121(C):11-38.

Αράπογλου Β., 2005, «Αστική ανάπτυξη, μετανάστευση, και κοινωνικές ανισότητες στην Αθήνα», στο Αργείτης, Γ., (επιμ.), *Οικονομικές αλλαγές και κοινωνικές αντιθέσεις στην Ελλάδα: οι προκλήσεις στις αρχές του 21^{ου} αι.* Αθήνα: Τυπωθήτω Γ. Δαρδάνος.

Arbaci S.,2002 'Patterns of ethnic and socio-spatial segregation in European cities: are welfare regimes making a difference?', in: Fonseca M. L., Malheiros J., White P., Ribas-Mateos N. and Esteves A. (eds), *Immigration and place in Mediterranean Metropolises*, Lisbon: Luso-American Foundation.

Bailey A, Boyle P., 2004, 'Untying and retying family migration in the New Europe', *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 30(2):229-241.

Βαΐου Ν., Μαντούβαλου Μ., Μαυρίδου Μ., 2004, «Εισαγωγικό σημείωμα: Αθήνα 2004. Στα Μονοπάτια της Παγκοσμιοποίησης», *Γεωγραφίες*, 7: 13-25.

Baum, Scott. 1997. "Sydney, Australia: a global city? Testing the social polarization thesis." *Urban Studies* 34, 11: 1881-1901.

Bondi, L.,1991, 'Gender divisions and gentrification: a critique', *Transactions of the Institute of British Geographers*, 16(2):190-198.

Bondi, R., Rose, D., 2003, 'Constructing Gender, Constructing the Urban: a review of Anglo-American feminist urban geography', *Gender, Place and Culture*, 10(3):229-245.

Bruegel, I., 1996, 'Gendering the Polarisation Debate: A comment on Hammett's 'Social Polarisation, Economic Restructuring and Welfare State Regimes'', *Urban studies*, 33(8): 1431-1439.

Bruegel, I., 2000, 'The restructuring of London's labour force: migration and shifting opportunities, 1971-1991', *Area*, 32(1):79-90.

Burawoy, M., 1985, *The Politics of Production*, London, Verso.

Burgers J., Musterd S., 2002, "Understanding Urban Inequality: A model based on existing theories and an empirical illustration", *International Journal of Urban and Regional Research*, 26(2): 403-413.

Cavounidis, J., 2003, 'Gendered patterns of Migration to Greece', *The Greek Review of Social Research*, special issue: gender and international migration focus on Greece, 110(a):221-238.

Εμμανουήλ Δ., 2002, Κοινωνικός διαχωρισμός, πόλωση και ανισότητες στη γεωγραφία της Αθήνας: ο ρόλος των μηχανισμών της αγοράς κατοικίας και οικιστικής ανάπτυξης (1980-2000), *Γεωγραφίες*, 3: 46-70.

Esping-Andersen, C., 1993, *Changing classes: stratification and mobility in post industrial societies*, London: Sage.

Esping-Andersen, C., 1999, *Social Foundations of Post Industrial Economies*. Oxford: Oxford University Press.

Gregson, N., Simonsen, K., Vaiou, D., 1999, 'The meaning of work: some arguments for the importance of culture within formulations of work in Europe', *European Urban and Regional Studies*, 6(3):197-214.

Hammett, C., 2004, 'Economic and social change and inequality in global cities: The case of London', *The Greek Review of Social Research*, Special Issue: Social change and segregation trends in European cities, 113(a): 63-80.

Hammett, C., 1996, 'Social Polarisation, Economic Restructuring and Welfare State Regimes', *Urban Studies*, 1407-1430.

Hamnett, C., 1991, 'The blind men and the elephant: the explanation of gentrification', *Transactions of the Institute of British Geographers*, 16(2):173-189.

Kandyli, G., Arapoglou V., Maloutas, T. (υπό έκδοση), 'Immigration and the competitiveness - cohesion equilibrium in Athens', in Ache P., Andersen H., Maloutas T., Raco M., Tassan-Kok T. (eds) *Cities between Competitiveness and Cohesion. Discourses, Realities and Implementation*. London: Springer Verlag.

King, R.; Fielding, A.J.; Black, R., 1997, 'The international migration turnaround in Southern Europe' in King, R. and Black, R. (eds.). *Southern Europe and the New Immigrations*. Brighton: Sussex Academic Press.

Lazaridis, G., Psimmenos, I., 2000, 'Migrant flows from Albania to Greece: Economic, social and spatial exclusion', In King R., Lazaridis G., Tsardanidis C. (Eds.), *Eldorado or Fortress: Migration in Southern Europe*, London: Macmillan Press.

Leal, J., 2004, 'Segregation and social change in Madrid metropolitan region, *The Greek Review of Social Research*, Special Issue: Social change and segregation trends in European cities, 113(a): 81-104.

Leiulf, H., Bison I., Jensberg H., 2005,, 'Social Class in Europe: European Social Survey 2002/3', Research monograph, NTNU: University of Trento.

Leontidou, L., 1990, *The Mediterranean city in Transition: Social change and urban development*, Cambridge: Cambridge University Press.

Λεοντίδου, Α., 2002, Η Πόλη της Παγκοσμιοποίησης: Τοπία εξουσίας κι εστίες αντίστασης στον πλανητικό πολιτισμό. Στο Ευθυμίουπουλος, Η. & Μοδινός, Μ. (επιμ.), *Παγκοσμιοποίηση και Περιβάλλον* (Ελληνικά Γράμματα / ΔΠΠΕ, Αθήνα): 179-194.

Λεοντίδου Α., 2005, *Αγεωγράφητος χώρα: ελληνικά είδωλα στις επιστημολογίες της ευρωπαϊκής γεωγραφίας*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Λεοντίδου, Α., 2006, Διαπολιτισμικότητα και ετεροτοπία στο Μεσογειακό αστικό τοπίο: από την αυθόρμητη αστικοποίηση στην επιχειρηματική πόλη. Στο Γοσποδίνη, Α. και Μπεριάτος, Η. (επιμ.) *Τα νέα αστικά τοπία και η ελληνική πόλη* (Κριτική, Αθήνα): 70-84.

- Malheiros, J., 2002, 'Ethni-cities: Residential Patterns in Northern European and Mediterranean Metropolises- Implications for Policy Design', *International Journal of Population Geography*, 8: 107-134.
- Malheiros, J., Vala, F., 2004, 'Immigration and City Change: The Lisbon Metropolis at the Turn of the Twentieth Century', *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 30(6):1065-1086.
- Maloutas, T., Karadimitriou, N., 2001, "Vertical social differentiation in Athens: alternative or complement to community segregation?", *International Journal of Urban and Regional Research*, 25(4): 699-716.
- Maloutas, T., 2004, 'Segregation and residential mobility: spatial entrapped social mobility and its impact on segregation in Athens', *European Urban and Regional Studies*, 11(2): 171-187.
- Maloutas, T., 2004a, 'Editorial: Urban Segregation and the European Context', *The Greek Review of Social Research*, Special Issue: Social change and segregation trends in European cities, 113(a): 3-24.
- Maloutas, T., 2007 "Segregation, Social Polarization and Immigration in Athens: Theoretical Expectations and Contextual Difference", *International Journal of Urban and Regional Research*, 31(4): 733-758.
- Μαλούτας, Θ., Οικονόμου Δ., 1992, *Κοινωνική δομή και πολεοδομική οργάνωση στην Αθήνα*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
- Μαλούτας Θ., Εμμανουήλ Δ., Παντελίδου-Μαλούτα Μ., 2006, *Αθήνα: Κοινωνικές δομές, πρακτικές και αντιλήψεις: Νέες παράμετροι και τάσεις μεταβολής 1980-2000*, Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
- Maratou-Alipranti, L., Fakiolas R., 2003, 'The Lonely Path of Migrant Women in Greece', *The Greek Review of Social Research*, special issue: gender and international migration focus on Greece, 110(a): 165-188.
- McDowell, L., 1993, 'Space, place and gender relations, part I: feminist empiricism and the geography of social relations', *Progress in Human Geography*, 17: 305-318.

McDowell, L., 2006 'Reconfigurations of Gender and Class Relations: Class differences, Class Condensation and the Changing Place of Class Relations', *Antipode*, 825-850.

McDowell, L., Perrons, D., Fagan, C., Ray, K., Ward, K., 2005, 'The contradictions and intersections of class and gender in a global city: placing working women's lives on the research agenda', *Environment and Planning A*, 37:441-461.

McDowell, L., Ward, K., Fagan, C., Perrons, D., Ray, K., 2006, 'Connecting Time and Space: The significance of Transformations in Women's Work in the City', *International Journal of Urban and Regional Research*, 30(1):141-158.

Mingione E., 1995, 'Labour Market segmentation and informal work in southern Europe', *European Urban and Regional Studies*, 2(2): 121-143.

Mingione, E., Quassoli, F., 1999, 'The participation of immigrants in the underground economy in Italy' in King, R; Lazaridis, G.; Tsardinidis, C. (eds.). *Eldorado or Fortress? Southern Europe and Immigration*. London: Macmillan.

Mol, A. & Law, J., 2005, 'Boundary variations: an introduction', *Environment and Planning D: Society and Space*, volume 23, 637-642.

Mollenkopf, J.H., Castells, M., eds, 1991, *Dual City: Restructuring New York*. New York.

Musterd, S., Osterdorf, W., 1998, *Urban segregation and the welfare state: inequality and exclusion in Western Cities*, London, Routledge.

Perrons, D. (2004) *Globalisation and social change: people and places in a divided world*, London, Routledge.

Psimmenos, I., 2000, 'The making of periphractic spaces: the case of Albanian undocumented female migrants in the sex industry of Athens' in Anthias F., Lazaridis G. (eds) *Gender and Migration in Southern Europe: Women on the Move*, New York, Berg.

Sassen, S., 1991, *The Global City: New York, London, Tokyo*, Princeton, Princeton University Press.

Samers, M., 2002, Immigration and the Global City Hypothesis: Towards and Alternative Research Agenda, *International Journal of Urban and Regional Research*, 26(2): 389.

Sassen, S., 1998, *Globalisation and its discontents: essays on the new mobility of people and money*, New York, The New Press.

Sassen, S., 2002, 'Women's burden: Counter geographies of globalization and the feminisation of survival', *Nordic Journal of International Law*, 71: 255-274.

Sassen S., 2003, Global cities and survival strategies, in Ehrenreich B & A Hochschild (Eds) *Global woman, Nannies, Maids, and Sex workers in the New Economy*, (pp254-274). New York Metropolitan Books.

Sayas, J.P. 2006, 'Urban Sprawl in periurban coastal zones', *The Greek Review of Social Research*, Special Issue, 120(B): 71-104.

Sayas, J.P., 2004, 'An exploration of the social and spatial division of labour in the Athenian urban space', *The Greek Review of Social Research*, Special Issue: Social change and segregation trends in European cities, 113(a): 167-206.

Sayas, J.P. , 2003, L' emploi des secteurs industriel et tertiaire à Athènes in Sivignon, M Auriac, F, Deslondes, O and Maloutas, Th (eds), *Atlas de la Grèce*, Paris, CNRS-LIBERGEO, La Documentation Française, pp. 152-153.

Sayer, A., 1984, *Method in social science. A realist approach*, London, Hutchinson.

Tastsoglou, E., Hadgiskonstanti, J., 2003, 'Never Outside the Labour market, but always Outsiders: Female Migrant Workers to Greece', *The Greek Review of Social Research*, special issue: gender and international migration focus on Greece, 110(a):189-220.

Smith, N., 1984, (1990), *Uneven Development. Nature, Capital and the Production of Space*, Oxford, Blackwell.

Vaiou, D., Lykogianni, R., 2006, 'Women, Neighbourhoods and Everyday Life', *Urban Studies*, 43(4): 731-743.

Vaiou, D., Stratigaki, M., 2006, 'From settlement to integration: informal practices and social services for women migrants in Athens', 6th European Urban and Regional Studies Conference, Roskilde Denmark, 21-24 Sept.

Wong, D., 2001, Spatial Measures of Segregation and GIS, *Urban Geography*, 23(1): 85-92.

Wong, D., 2003a 'Spatial Decomposition of Segregation Indices: A framework toward measuring segregation at multiple levels', *Geographical Analysis* 29(3): 179-194.

Wong, D., 2003b, 'Implementing spatial segregation measures in GIS', *Computers, Environment and Urban Systems*, 27:53–70.

Yeoh, B., Huang, S., Willis K. (2000), 'Global cities, transnational flows and gender dimensions: the view from Singapore', *Tijdschrift voor Economische en Social Geografie*, 91(2):147-158.

Παράρτημα: Τύποι υπολογισμού των δεικτών διαχωρισμού.

Καθολικός δείκτης χωρικής ανομοιοότητας (Wong, 2003)

όπου:

$$D(s) = D - \frac{1}{\sum_j d_{ij}} \sum_i \sum_j w_{ij} |z_i - z_j| \times \frac{1/2[(P_i/A_i) + (P_j/A_j)]}{\text{MAX}(P/A)}$$

Ο ο δείκτης ανομοιοότητας, z_i and z_j τα ποσοστά των αντίστοιχων επαγγελματικών κατηγοριών, w_{ij} τα στοιχεία του πίνακα εγγύτητας και P_i/A_i ο λόγος της περιμέτρου προς την έκταση της χωρικής ενότητας (δήμος-κοινότητα) i και $\text{MAX}(P/A)$ η μέγιστη τιμή του λόγου της περιμέτρου προς την έκταση των χωρικών ενότητων στην περιοχή μελέτης

Καθολικός δείκτης χωρικής ανομοιοότητας πολλαπλών ομάδων (Wong, 2003)

$$D(m) = \frac{1}{2} \frac{\sum_i \sum_j |N_{ij} - E_{ij}|}{\sum_j NP_j(1 - P_j)}$$

όπου

$$E_{ij} = \frac{N_i \cdot N_j}{N}$$

N_{ij} αριθμός ατόμων της j th επαγγελματικής κατηγορίας στο δήμο i , N_i ο συνολικός πληθυσμός στο δήμο i , N_j συνολικός πληθυσμός της κατηγορίας j στη ευρύτερη περιοχή της Αθήνας, N συνολικός

πληθυσμός της ευρύτερης περιοχής της Αθήνας, και P_j ο πληθυσμός στην επαγγελματική κατηγορία j .

Η χωρική εκδοχή του δείκτη που χρησιμοποιήθηκε στα παραπάνω βασίζεται στην έννοια του συνθετικού (composite) πληθυσμού, όπου $d(\cdot)$ είναι η συνάρτηση που ορίζει τις γειτονικές χωρικές ενότητες της ενότητας i .